

VASY GÉZA

Az első évtized Kormos István költészetében

Ha van veszteség, amelyet átértzett a magyar irodalom a hetvenes években, akkor Kormos István halála ilyen volt. Pedig csapás ért bennünket nem is kevés, s a Kormost még elbúcsúztató Nagy Lászlót is hamarosan magába fogadta Farkas-rét földje. E két költő együtt említése szükségszerű itt most. Kettejük költészete, magatartása, majd korai halála számos költő kortársat készítetett a megszólalásra. Magyar költők egymáshoz írott verseinek képzeletbeli, de igen gazdag antológiájában a legelőkelőbb helyeken találhatóók ők. Külön kis antológiányi vers szólítja, idézi őket.

Kormos azt írta egyik versében: „Fogadott apád J. A. / meghalt valamiért.” Ilyen fogadott apja volt ő is sokaknak. A fiatal magyar költőknek nem is egy, de legalább két nemzedéke került vonzaskörébe, s közülük sokan nevelkedtek a szó eredeti, legnemesebb értelmében a Kormos-iskola fénykörében. Olykor nem is verseinek, hanem személyiségének volt döntő hatása. Emberséges ember volt, mindig adni és segíteni kész. S erre a segítségre a pályakezdő költőknek mindig szükségük is volt. A segítség formája lehetett az is, hogy a Móra Kiadó valamelyik antológiájába beválogatott tőlük egy-két verset, még inkább az, ha önálló kötetre tudott szerződést kínálni, de leginkább talán az, hogy akinél a tehetség szikráját felfedezte, azzal már egyenrangúként, céhbeliként állt szóba. S nem tárgyalt vele, nem leereszkedett hozzá, nem vett figyelembe semmiféle életkor- és rangbeli különbséget. Jellegzetes bizonyítéka ennek Pintér Lajos szép emlékezése, *A Kormos-egyetem*, vagy az Új Írásnak ugyanebből a számából (1978. január) Módos Péter írása, Tóth Erzsébet, Pátkai Tivadar, Pécsi Gabriella, Kántor Péter versei s Nagy Gáspárnak a ravatalnál elhangzott beszéde, amelyben okkal mondhatta: „Búcsúzom tőled bibliai Jópásztorunk, azoknak a fiatal költőknek nevében, akiket láthatatlan intéssel egybeterteltél Budapest körútjairól és Magyarország legtávolabbi sarkaiból.”

Nem mágikus erő segítette ehhez Kormos Istvánt, csupán egy természetes, ám ritkaságával mégis különleges adottsága: hajlama a közösségteremtéshez, képessége, hogy a vonzaskörébe kerültekből jobbik énjüket hívja elő. Adni sokat, sokfélélt tudott, kérései csak erkölcsiek voltak. Mindezt sosem az erkölcsprédikátor, sosem a tanár, az idősebb felsőbbrendűségének képzelt pózával tette. Fantasztikusan tudott élni, s minden igazán emberit természetesnek érzett, s így a költészet, a politika, a játék, a munka, a sport, a szerelem, a baráti társalgás szétszakíthatatlan egységet alkotott nála. Mívesen kidolgozott élet volt az övé, de az ő mívességének a könnyedség is szinonimája volt. Életben s versben is.

EGY PÁLYAKEZDÉS LEGENDÁJA – ÉS A VALÓSÁG

Utólag mindig könnyű okosnak lenni, mégsem hiszem, hogy a fiatal Kormos István verseit olvasva bárki kétségbevonhatatlan bizonyossággal megjósolhatta volna további útját. Nem annyira már-már legendás hírű elhallgatására gondolok, mint

inkább e pálya hatvanas évekbeli változásaira, hatalmas felívelésére. Mert a *Dülöngélünk* verseit ugyan valóban rokonszenvvel lehet olvasni, de a nagy költészet előérzete még nem csaphat meg bennünket belőle.

Maga a költő legendásította pályakezdését. A *Dülöngélünk* „készült 1947 júniusában az Egyetemi Nyomda betűívei”, a szerző vallomása szerint kétszáz példányban, amelyből később minél többet igyekezett megsemmisíteni. Az eredeti kötet gyakorlatilag hozzáférhetetlen. A későbbi kiadásokban (*Szegény Yorick*, 1971, *Kormos István Versei*, 1979) viszont ezek a versek nem eredeti formájukban szerepelnek. Az *Eltűntek az égben* kivételével valamennyi újraközölt versét átírta a költő. Ez az átírás oly nagy mértékű, hogy a legtöbb esetben csak sorok, sokszor csak sorfoszlányok, képtörédek maradtak meg az eredetiből. E versek végső formájukat a hatvanas években nyerték el. A *Dülöngélünk* 26 verséből 24 került be a *Szegény Yorick* kötetbe. E versek 461 sorából 112 maradt változatlan, tehát alig negyedrész a soroknak. Hasonló a helyzet a címekkel is: hét maradt meg eredeti formájában.

Átíráshoz, akár ilyen mértékűhöz, persze joga van a költőnek, aki utólag így látta: „Már a megjelenés napján éreztem, hogy szamárságot csináltam, s azonnal nekiláttam átdolgozni a kötet majd minden darabját.” (A *vasmozsár törője alatt*, 1976.) Minket mégis érdekelhet az eredeti állapot is. Nemcsak azért, hogy a Kormos-pálya kezdőállapotát világosan láthassuk, de azért is, hogy történetileg is hűek maradjunk. A *Névtábla sehólnincs ajtómra* sorait nem tudta volna megírni a 21 éves fiatalember 1945-ben, ez a vers már az érett férfi, a szegény Yorick számvetése: „Ajtóm fák közé nyílik, / nyitja-csukja tollam, / karcolászva bűbájolom: / K. I. aki voltam.” A kötetnyitó vers eredeti címe: *Hónom alatt van a Nap*, s csak a címhez kapcsolódó hasonlat maradt meg a későbbi szövegben („Hónom alatt van a nap, / mint egy édes sültök”). De megmaradt az egész vers alaphelyzete: a számvetés is. Ám e számvetés hangoltsága sokkal derűsebb, s egy tisztább, árnyéktalanabb játékosság lengi be. Sokkal közvetlenebb, önéletrajziségével is: az „itt vagyok” József Attilás hetkeségével tüntet, s örül az életnek: „Szár az inget adott rám / anyáson egy asszony, / hogy a szívem ne vacogjon, / lelkem ne zokogjon. / Áldjátok meg emberek, / s istenek, ha láttok, / az ő szemével szeretem / ezt a rossz világot...”

Még egy szempontból érdemes a pályakezdest felidézni. Azért, mert maga Kormos István is többször beszélt indulásának körülményeiről. Kulcsár Adorján és a *Diárium*, valamint Sárközi Márta és a *Válasz* az útnak indító szerkesztők és folyóiratok. Vallomásaiban a költő feltétlen elismeréssel szól róluk, s egy egészséges irodalmi életben a normális pályakezdest modelljeként idézi a sajátját, nem kis nosztalgiával. De a messzeség meg is szépíti a tényeket. A *Diárium* 1947 húsvéti száma *Kormos István versei* címmel valóban hat művét közli egy oldalon (*Hónom alatt van a nap*, *Dülöngélünk*, *Hintázik a szerelem*, *Kiforgatott zsebbel*, *Csillaghullás*, *Három széltoló a hóban* — e versek végleges változatának címei: *Névtábla sehólsincs ajtómra*, *Dülöngélünk*, *Három napja*, *Kiforgatott zsebbel*, *Csillag, Téti metszet három csavargóval*), de utána már összesen csak kettőt. Egyet a karácsonyi számban (*Kukorica*, később *Zöld lány*), s egy másikat éppen egy év múlva, *Komolyabban* címmel.

A *Válaszban* mindössze négy verse jelent meg. Az első kettő 1947 nyarán (*Három szilvázó kiált*, *Költ a költő* — később: *Őszi metszet három csavargóval*, *Dárius fia*), majd néhány hónap múlva a *Kereszttel hátuk szőrén*. 1948-ban semmi, s 1949 tavaszán az utolsó *Válasz*-számban a *Fehér virág*. Mindössze négy vers tehát, de közülük kettő már Kormos legfontosabb versei közül való. Ezeknek a szövegén már nem kellett változtatnia: az érett költő is vállalta őket.

Nem sok verse jelent meg a kor más irodalmi folyóirataiban sem. A *Magyarok* öt versét közölte: *Egy lusta költőre* (1947. július), *Klári* (*Klári, nyár, csönd*) és *Szabadság* (*Rézkarc*, 1945) (mindkettő 1948. március), *Vörösmarty Gimnázium* (1949. április). *Ehenkórász-dúdoló* (1947. november). Az *Újholdban* egyszer szerepel, *Realizmus* (*Katlan*) című versével 1947 decemberében, s egyszer a *Csillagban* is: *Mint lány az ingét* (1949. február).

Az eredeti versszövegeket olvasva végül is milyen költőt ismerhetünk meg? A *Dülöngélünk* kötethez hozzágondolva még az 1946-os verses meséket, *Az édig érő fa* című könyvet is, ezek a költői iskolaévek nagyon szerencsés műhelymunkáról tanúskodnak. Találgatni nem sokat kell, kik lehetnek a mesterek, már a korabeli kritikák okkal emlegetik József Attilát, Weöres Sándort, általában a népi írókat, sőt Petőfit is. Manapság pedig csak magát Kormost kell idézni. Akár verseit, akár vallomását. Nem tartozott azok közé, akik más költőket gyakran megidéznek, József Attila azonban állandósult vershőse. (Ezért is telitalálat a *Kormos István Versei* kötet borítóján a *Vád* kéziratának közlése.) Weöres is többször visszatér. Az 1948-as fogantatású *Kegyelem* ilyen leltárt ad: „Arannyal, Attilával, / Illyéssel, csupa szeszszel, / fejben Villon Ferencsel, / föl, föl, a csúcson átal! // Aki parasztoz, éljen, / higgyen a kegyelemben, / tisztuljon szerelemben, / lesse el nevetésem.” A *vasmoszár törője* alatt vallomása dióhéjnyi terjedelmű fejlődésregény, szellemi önletrajz, vázlatos olvasónapló, amelynek soraiból még pontosabban ismerhetjük meg a mesterek körképét: „Első könyvtáram negyvennégy nyarán megette egy láncos bomba, Gellért két kötetét is, a *Medvetáncot*, Weöres *Meduzáját*, Jékely *Éjszakáját*, Szabó Lőrinc *Összesét*, Sinka *Vádját*, Gulyás Pál, Villon, Rimbaud, Ady köteteit, Illyés *Rend a romokbanját*, A *puszták népét*, Reviczkyt, Nadányit, Áprilyt, Vörösmartyt is...”

József Attila ekkor, a Cserépfalvi-féle összes versek megjelenése utáni években kezdett versszerető fiatalok legfőbb lírai kézikönyve lenni. Kormos így vallott erről: „Tizenhét éves koromban, amikor még nem is sejdítettem, hogy valaha írni fogok, körülbelül kétszáz József Attila-verset tudtam kívülről, ma is tudom mind, s nem is kell olvasnom József Attilát, csak egy versére gondolnom, s már mondom magam elé, utcán, villamoson is.” Kormost nemcsak a költői nagyság vonzotta. Nemcsak az, hogy — ma már világosan látszik — a játékhoz és a groteszkhez ugyanúgy hajlamos volt, hanem az is, hogy az életsors indító alapképletében érzett meghatározó közösséget. Ez az alapképlet az árvaság. Kormos is anya, apa nélkül nőtt fel, s bár nagyanyja gyerekkorából „egész évig tartó karácsonyt” varázsolt, az árvaság élményét már könyve nyitó versében hangsúlyozza: „Nem ismerem az apám, / anyámat se láttam, / keresgélem a nevüket / fűben, violában.” S ez a hangsúly jelen van a címadó *Dülöngélünkben* is, ahol a haláltáncformát halálmenetté alakítja, de olyanra, amely némi esélyt ad a túlélésre is. Ebben a halálmenetben „Anyám kontyát messze elől / bontja a szél, / apám dinnyét eszik a kék / ég szélénél. // Holt öcsém alulról indul, / szemén két zöld / fillér fénylik — és szájából / fű hull és föld.”

Érdekes, de nem meglepő, hogy mestereit sorolva Kormos kiemelten említi „Gellért Sándort, akitől minden hatásnál erősebbet kaptam. Nem tudnám megmagyarázni, hogy miért. Két fiatalkori kötete, *A bál udvarában* és *A halálra táncoltatott lányok* napi bibliám volt...” A Kormosnál néhány évvel idősebb költő egyértelműen a népi írók tanítványa volt: „Majd elmúlok fákkal, üszőkkel, szelekkel. / Sinkával, Illyéssel, Erdélyi Józseffel” — írja például. De nemcsak ez lehetett vonzó Kormos számára, hanem a kísértetiesen hasonló sors is: „Nem ismertem az anyám, / sose láttam az apám.” Az árvaság, a falusi, tanyai cselédsors, a társadalmi elégedetlenség Gellért Sándor verseinek fő témája, elsiratja József Attilát, Veres Pétert pedig miniszternek szeretné látni. Az élet- és művelődési élmények rokonsága az elementáris hatás legfőbb magyarázója.

Aki *árva* és *szegény* is, felcseperedvén, átélve egy világégést, okkal érezheti magát *szegénylegénynek*. Példát talál a népi írónál, de József Attilánál s a régmúltból Villonnál is. S ez utóbbiak azért fontosak, mert tőlük tanulhatta meg elsősorban, hogy a *szegénylegény vagány* is lehet, legalább szándékaiban az, s így a humor sem idegen tőle — helyzetének ábrázolásához pedig igen jó eszköz lehet a groteszk. A *Dülöngélünk* legtöbb verse szegénylegénydal. Modernizált helyzetdalként, jelenetezett életképként egyaránt az a szegénység az alapmotívum, amelyben „a zsebmé kotorászva / egy fillért se érzek”. Az ilyen szegénylegény már ösztönösen

is morog, ha gazdagokat lát (*Dörmögő, Hideg téli reggel*), saját állapotát pedig — a szükségét erőnyre fordítva — idealizálja és megideologizálja: „induljatok szembe-köpni / minden törvényt” s „Nincsen jobb a / csavargásnál!” (*Három szilvázó kiált*). Ha kivételesen programverset ír (*Mit is akart Dózsa? = Karcos torokkal*) ez is hű a vállalt magatartáshoz, s groteszk fintorral oldja fel a kibékíthetetlen osztályellentéteket.

A szegénylegény legádázabb ellensége a *tél*, a *hó*, a *hideg*, s ez lesz a legállandóbb képi eleme ezeknek a verseknek (*Fosztogatnak = Kifosztott erdő, Kását fújok = Kását fújok tenyeremben, Egy irányba = Kőrókatona téli dala, Dörmögő, Hideg téli reggel, Három széltoló a hóban = Téli metszet három csavargóval*).

A vállalt életformából következik az állandóvá növesztett árvaság, az otthontalanság, amely önmagát látszólag megtagadva, az állandó hely- és helyzetváltoztatás képességének segítségével a permanens otthonosság hangulatát sugározza maga körül. Az otthonosságát, hisz nincs egymaga, sokan vannak a szegénylegények, s a kényszerű sorsközösség valami jót is ígér. A három barát, három zsvány mint viszatérő vershős, ezt a sorsközösséget hirdeti. Ehhez a közösséghez tartozik a lírai hős, s ezenkívül csak magára számíthat. Csak magára, hisz a szülőket, a rokonokat csak a múltat idézve veheti sorra. A szerelem sem az életnek értelmet adó nagy élményként jelenik meg, hanem a szegénylegénysors máról holnapra tengődő életének derűs kísérőjeként (*Hónom alatt van a nap = Név tábla seholnincs ajtómrá, Költ a költő = Dárius fia, Hintázik a szerelem = Három napja, Dörmögő*), s így van ez még a pályát nyitó szép vers, az *Eltűntek az égen* tárgyias látomásában is, amelyre persze az is jellemző, hogy hősei „három nyiszorgó szekéren” *vándorló* cigányok, akiknek sorsában az esküvő olyan ünnepi esemény lett, hogy utána „lehetetlen szépen / eltűntek az égen”.

A szegénylegény állandó veszélyhelyzetben, de legalábbis bizonytalansági helyzetben él, s ez a kiélezettség szinte kényszeríti arra, hogy sorsával mindig szembenézzen. Rövid élete is a sokat megélttség tudatával ruházta fel. Ezért annyi Kormos Istvánnak már az első kötetében a számvetésvers. Múltjából — fizikai értelemben legalábbis — nem hozhatott magával semmit, jelene bizonytalan, jövőjét nem tudhatja: „Kibuktam a víz alól, / ott éltem én eddig, / nem hoztam föl tenyéren a / hullámokból semmit!” (*Hónom alatt van a nap*), „Gyomlálja már szőke hajam / lassan az idő...” (*Fosztogatnak*). Már a verscíme is gyakran utalnak a bizonytalan helyzetre, a számvetés negatív eredményére: *Fosztogatnak, Kiforgatott zsebbel, Dülöngélünk, Dörmögés, Egy lusta költőre, Sirdogálás, Csillaghullás*.

A bizonytalanság azonban korántsem ragadtatja tragikus következtetésekre a költőt. Ha nem is élvezi, de éli a helyzetét, s minél több szépséget próbál minden élethelyzetben megtalálni. Ennek a szegénylegénynek az életöröm, a szép élet utáni igény a legmakacsabb tulajdonsága. S ezt a szépséget, jó költői érzéssel, olyan esz-közökkel jeleníti meg, amelyek később még szorosabban kötődnek az ő nevéhez. A népi szürrealizmusra gondolok. A mester itt is József Attila azonban, s nem maga a szürrealizmus. A fiatal József Attila dalai, a *Ringató* s a *Medáliák* egyaránt hatnak rá, de erre rárétegződik a teljes József Attila, s még sok minden Kormos költői élményeiből, leginkább talán Sinka István olyan korai versekben, mint az *Eltűntek az égen* vagy a *Három szőke*, amely később az *Irkalap Sinka füzetéből* címet kapta. Ez a „szürrealizmus népi magyar hangon”, ahogy Szabó Lőrinc megfogalmazta *Naplójában*, tulajdonképpen alig-alig szürrealizmus. Éppen csak megemeli egy kicsit a valóságot, a szépségeszmény bűvöletében átpoetizálja. Áruklodó az 1947 végén megjelent *Katlan* eredeti címe: *Realizmus*. Valóban, az átpoetizálás után is realista marad a mű. Az átpoetizálás kétféle lehet nála. Hol a légiesség, a látvány látomássá alakítása a döntő (*Költ a költő, Hintázik a szerelem, Eltűntek az égen, Sirdogálás = Szeptember, Kását fújok*), hol pedig a groteszk elemek kapnak nagyobb szerepet a látványban. A népi szürrealizmus alig több nála, mint groteszk képek megjelenése. Olyanoké, mint: „Hónom alatt van a nap, / mint egy édes sültök”, „Láttam... fekete szivárványt... pocsolját az égen.” Egyes verseiben a

groteszk már az alaphelyzetet meghatározza, a *Mit is akart Dózsa?* alapján akár népi groteszkről is beszélhetnénk, ha ennek különösebb értelme volna. Ide sorolandó a *Szamárhangverseny* is (= *Emlékezés Hadurunk korára*) s a versként legépebb, bár szintén alaposan átírt *Széptevés egy malacnak* (= *Gargantua a Szent Gellért utcában*).

Az életöröm még ezekben a groteszk versekben is megjelenik, ha másként nem, a hangvétel kiélezett hetykeségével. De ezen túl is: a *Dülöngélünk* verseit író Kormos István láthatóan arra is használni akarta tanulóéveit, hogy végleges életprogramot készítsen magának. Két fontosabb ars poeticája tanúskodik erről. A kötetet záró, s lényegét tekintve kevésbé átírt *Csillaghullás* és az *Egy lusta költőre*:

*Kötéllel húz a tág világ,
— húzását minden tagod érzi —
a szabadság szép szeretőt:
a nyár, a nap, a szilvafák.
A fűben sárga kiskacsák
a tocsogó felé totyognak,
de a jegenyék magasodnak
és átszűrják a menny hasát.
Mint nádon a kék karcsúság,
a szemérem a lány ölében:
az öröklét lobog a fényben,
nem ingek, szoknyák, rossz gatyák.
Megugrik ám az ifjúság,
emeld föl lusta fejedet,
ne a lovak, a tehének
őrizzék szíved dallamát...*

E versnek inkább csak Kormos költői útjának feltérképezésében van fontos szerepe, mégis, ha összevetjük a végleges szövegváltozattal, azonnal beláthatjuk, hogy az átírással a költő húszeves önmagát semmisítette meg. Az eredeti szövegbe igen erőteljesen behallik az egyre inkább magára találó, öntudatosodó József Attila hangja, de az egyre inkább magára találó Kormos István hangján keresztül. A felelősségtudat az eljövendő évekért, a holnapért itt a legerősebb, s ez a tudat derével és bizalommal párosul. A világ képe itt idilli és dinamikus, vonzásának a költő se tud ellenállni, s ezt a világot és így később se tudja soha többé látni.

MAGÁRATALÁLÁS ÉS ELHALLGATÁS

A *Dülöngélünk* megjelenése tudatosította a költőben, hogy meddig jutott, s így következetesebben léphetett tovább, láthatóan még mielőtt a teljesítményt rokon-szenyvel regisztráló kritikák megjelentek volna. Kormos számára voltaképpen két út adódott ekkor. Az egyik a tárgyiasabb, leíróbb jellegű versbeszédnek az a formája, amely a népi íróknál eléggé általános volt. A másik út a népi szürrealizmus következetesebb alkalmazása lehetett. Kormos kötete után sem kötelezte el magát egyik lehetőség mellett sem kizárólagosan, mindkettővel próbálkozott. Igazi, emlékezetes, későbbi átírást sem igénylő verseket azonban ezen az utóbbi módon írt. A *Kereszttel hátuk szőrén* (*Válasz*, 1947) részben talán annak a művészi elégedetlenségnek is eredménye, amelyet a *Dülöngélünk* keltett a költőben. Itt semmi sem érződik már a laza, sok tóltelékelemet tartalmazó versbeszédből, se a szegénylegény-attitűdből. Ha nem volna ott a vers a *Válaszban*, hihetnénk, az érett Kormos írta ezt is. Annyiban volna csak igazunk, hogy ez valóban az érett Kormos hangja, de nem a hatvanas évekből, hanem még 1947-ből. Errett, mindentudást sejtető élet-szemlélet jelenik itt meg, amelynek jellemző vonása, hogy minden élőt egységben próbál látni, s minden élőben az értéket, a szépet kívánja fölmutatni. Az a szinte sivar kép, amelyet a nyitó sor intonálhatna: „Az országút perében a szürke sza-

marak”, triviálisból és tikkasztóból költőivé és frissítő erejűvé formálódik, s a por szép lepedő lesz, *fehéren ragyog*, a *szürke szamarak* pedig *mosollyal a mezőben* mennek. Nem akármilyen állatok ők, de legendabeliek: *ők Krisztus anyját vitték*, s nyilván ezért, hogy *mindent tudnak*. Az *Eltűntek az égben* versépitő technikája folytatódik itt, sűrítettebb, fejlettebb módon. S erre figyelhetünk a jelenetezéstől teljesen megfosztott, tiszta dalban, a *Fehér virágban* is (Válasz, 1949). Ez a költő legkedvesebb versei közé tartozott később is, s ő maga is terjesztette legendáját. Egyrészt hosszú időre ez volt utolsónak megjelent verse, másrészt Radnóti Miklós emlékéét idézi benne. A vers keletkezéséről is beszél a Bertha Bulcsunak adott interjúban, megemlítve azt is, hogy sokan szerelmes versenek vélik. A furcsa csak az, hogy ez a vers eredetileg S. GY. *Emlékének* ajánlva jelent meg, s elképzelhető, hogy a költő Sárközi Márta jószágát azzal kívánta megköszönni, hogy Sárközi György emlékének ajánlja e verset az első megjelenéskor. A *Fehér virág* hangulata van annyira általános, hogy mind Sárközi, mind Radnóti emlékének ajánlható, sőt valóban lehet egy elmúló szerelem nosztalgikus felidézése is. E dal lényege a szépségnek, tisztaságnak olyan megjelenítése képekkel és zeneiséggel, hogy az értékekhez elmúlásuk, hiányuk is hozzá van rendelve. A *liliomszál* — *szírom elszáll* rimpár is hangsúlyozza ezt, az *elszáll* mindkét versszakban s mindkétszer rímhelyzetben való megjelenése, s a második szakasz egyik ismétlődő kulcsszava, a *szétporló* is. S a zenévé oldott múlandóságérzetet teszi tényné, végérvényessé, ahogy a jelen idő az utolsó sorban múlt időbe csap át: „eltűntél aki köztünk anyagi zene voltál”.

Ezek a *Válasz*-beli versek érett alkotások. Hasonló irányt, hasonló törekvéseket tükröznek olyan versek, mint a később felerészben átírt *Szabadság* (= *Rézkarc*, 1945) a *Magyarokban* és a *Realizmus* (= *Katlan*) az *Újholdban*. De e versek mellett jelen van még a korábbi hang közvetlenebb folytatása is. Ide sorolandó a *Kukorica* (= *Zöld lány*), a *Komolyabban a Diáriumból*, az *Éhenkórász-dúdoló*, a *Klári* (= *Klári, nyár, csönd*), a *Vörösmarty Gimnázium a Magyarokból*. A *Csillagban* 1949 elején megjelent verse (*Mint lány az ingét*) mutatja, hogy Kormos ekkor még nem tartotta elképzelhetetlennek a másik útnak a folytatását sem. Ez a verse teljesen illeszkedik az ekkor legtipikusabb, tárgyias, közvetlenül politizáló hangvételhez. „Mint lány az ingét, olyan könnyedén / vetettem le a szolgaságot” — írja, s a vers dőcögős prózaisága éles ellentéte a *Fehér virág* költőiségének. Ez az út azonban nem volt eleve járhatatlan a számára s ezt a lehetőséget az irodalomkritika is látta. S nemcsak látta, hanem igyekezett is szelídebben vagy erőszakosabban, de ebbe az irányba terelni a költőt. A *Csillag* 1949 áprilisában még így sorolja be Kormost: „A národnyik indulású, szépen felfejlődött Kormos István, a népikollégista költők legjelesebbjei: Juhász Ferenc, F. Nagy László, a népköltészetből és a primitívekből elindult István Marián eléggé tipikusan képviselik az egyik, a népi, az ösztönösből tudatossá fejlődött oldalt.” (Keszti Imre: Tovább egy lépéssel!)

Kormos mégis „visszavonul”, s 1955 novemberéig nem publikál verset. Az *Atlantisz* című ciklusban összegyűjtött versek egy része így csak a *Szegény Yorick* kötetből vagy a közvetlenül a megjelenés előtti folyóirat-közlésekből ismert. Csak részben adhatnak képet tehát ekkori lírájáról, hiszen hogy 1948 utáni verseit is átdolgozta, bizonyos.

1950-től kezdve a kevés számú versben, ez még az átírás után is látszik, a tárgyiasabb hang lesz az uralkodó. A leltárszerűen felsoroló leíró vers jellemző példája az *Oda a kukoricához* (1950) és az *Egy kihantolt sírra* (1955). Szinte érthetetlen, hogy a korábbi óda két évtizedes késéssel jelent csak meg, hiszen elkészültekor „divatos” és „kívánatos” volt a témája: a hajdani szegénysors felidézése, a szegénység mégis-bizakodásának érzékeltetésével. Amikor viszont megjelent a vers, épp ezzel a látszólagos megkésettiséggel, illetve akkori divatoktól való lényeges különbözőséggel is hatni tudott: az „elcsépelet”, „korszerűtlen” gondolat következetes és maradandó megformálásával.

Az *Egy kihantolt sírra* arra is bizonyíték, hogy ekkori verseit is átdolgozta később, mert más az eredeti szöveg (*Új Hang*, 1956. január), mint a későbbi. De ezt a versét már nem újrakölti, hanem — a *Katlanhoz* hasonlóan — valóban csak átdol-

gozza, kiigazítja. Az idő múlása és a szövegváltozatok néha szinte groteszk helyzetet teremtenek. A *Tél közeledtén* 1955-ben jelent meg, a *Szegény Yorick* kötetben viszont 1948-as dátum áll az átdolgozott vers szövege alatt. A *Citerázó asszonyok* és az *Atlantisz* az Új Írás 1970-es évfolyamából ismert, a dátum alattuk viszont 1953, illetve 1949.

Kevés számú eredeti szöveg ismeretében nehéz eldönteni, pontosan milyen költő is volt ekkor Kormos István. Annyi bizonyos, hogy nem a hallgatásra készült, de magát a hallgatást komolyan vette, s a műfordító, a gyermekmesék írója és a szerkesztő mögé rejtőzött a költő. Őt nem is annyira a hallgató költő legendája vette körül, mint inkább a verset nem író költőé, s ez még erősebbé vált 1956 után, amikor még nagyobb csöndbe burkolódik.

Kormos legendájával azonban érdemes szembenézni. A kiszorulás elsődleges oka valóban lehetett az, hogy nem tudott eléggé illeszkedni a mind egyhangúbbá váló költői kórushoz, de már ennek is voltak alkati okai. S nem is csak a sorkatonai fegyelemtől irtózó szegénylegény-partizán félelme. Hiszen Juhász, Nagy, Simon úgy alkalmazkodik, hogy közben különbözik is. Juhászék viszont központi témájukként vállalják a társadalmi forradalmat, annak mintegy lírai naplóját készítik el. Kormos lírai alkata azonban erre nem alkalmas, más szemszögből mást lát költői témának, s jóakarató próbálkozásai, hogy alkalmazkodjon a kívánatoshoz, nem hoznak igazi eredményt. Ami hang őbenne modern volt, azt nem kérték az 1949 utáni évek. Elbizonytalaníthatta Juhászék sikere is, amelynek testvéri szeretettel örült, de velük haladni igazán nem tudott. Az a paradox helyzet állt elő, hogy Kormos, aki a legidősebb volt köztük, s 1947 táján úttörő szerepet is játszott az új nemzedék új hangjának megteremtésében, 1949 után majd másfél évtizedre félbeszakítani kénytelen normális költői pályáját. Közben viszont lezajlik az a hatalmas költői forradalom 1953 után, amely éppen Juhász Ferenc és Nagy László nevéhez fűződik. S Kormos épp ez után hallgat el teljesen. Érthetően egyébként. A líra forradalma nélküle zajlott le. Mit tehet ilyenkor a költő? A hatás alól magát kivonnia esztelenség lenne, viszont követő sem akar lenni. Ha nincs saját hangja, inkább meg sem szólal. Addig legalábbis, amíg ez a saját hang ismét eseménye nem lehet irodalmi életünknek. Mert az volt 1963-ban az *Új Írásban* a *Vonszolnak piros delfinek*. Esemény volt olyan versek szomszédságában — egyetlen évfolyamon belül —, mint a *Füst-ország*, a *Babonák napja*, *csütörtök: amikor a legnehezebb*, a *Búcsúzik a lovacska*, *A forró szél imádata*. 1956-ig azonban ez az elbizonytalanodás még csak részleges, s az 1955-ös újramegyszólalásban nyilván nemcsak az irodalmi élet rendezettebbé válásának volt szerepe, hanem az egészséges versenyszellem ösztönző hatásának is. A *Testvérek* — akármennyit is módosult a szövege — teljesen nyílt vállalása Juhászsal és Naggyal a testvéri sorsközösségnek, s közben saját helyzetét is rögzíti Kormos:

*Engem az új jégkorszak itt talál,
soványan, szíjasan, honomban hontalan,
forgok, diszkoszvető, diszkoszom elröpítem,
de nem hagyom magam.*

Ennek bizonyítéka például az *Egy kihantolt sírra* (Új Hang, 1956/1.), amely szervesen illeszkedik Juhász és Nagy édesanya-verseihez, semmivel sem kevésbé modern azoknál, s közben Kormos saját legszemélyesebb mondandóját adja elő. Az árvaságélménynek, s az ezt kiváltó fő oknak, az önmagát a szülés közben feláldozni kényszerülő édesanyának, a feláldozódás jelképének egyaránt központi szerepe van itt. A felnőtt fiú csak most sirathatja el szülőanyját, csak most temetheti el, s a teljes anyanélküliségben felépített anyakép és a kihantolt sír látványa végtelen szomorúsággal illesztődik egymásra. Anya és fia kapcsolatát a méhen kívüli életben a kapcsolat teljes hiánya teszi tragikussá, s a veszteség oly nagy, hogy a fiú önmagát is siratja, amikor az anyját. Sirató ez a vers, a műfaj hagyományaihoz sem hűtlenül, s a monotoníát erősíti mind a kétütemű hetes sorok konok, páros rímű

egymásutánja, mind a felsorolásszerű versépítkezés. De ez a sirató nem úgy a hiány siratása, ahogy ez szokásos. Aki sirat, nem ismerhette a halottat. A hiány így nemcsak az anya halálával, de erőszakos, korai halálával is nő, s a végig nem élt élet, a kialakulni nem tudó anya-gyerek kapcsolat a fő tartalma:

*Aki az anyám voltál,
fiadnak sose mondtál,
Szent Mihály lován vittek,
mikor bölcsőmbe tettek.*

*Szemed, a porrá foszlott,
rám soha nem mosolygott,
a föld magába itta,
nincs sírásodnak kútja.*

*Aki világra hoztál,
magadhoz nem karoltál,
öledbe nem emeltél,
szárnyad alá nem vettél.*

De nemcsak az anya nem élhette végig anyaságát, a fiú sem a fiúságot:

*Nem volt emléked bennem,
csak a neved nevémben,
azt hittem, sose jössz föl,
nem támadsz fel a földből.*

A sír kihantolása az emlék hiányát szünteti meg:

*Csak emléked nem omlik,
elébem föltoronylik,
az idő fala védi,
minden nap számonkéri.*

A kései találkozás líránk másik legszebb kései siratóját eredményezi, olyat, amely költészetünk legrégebbi emlékét, az *Ómagyar Mária-siralmat* ugyanúgy maga mögött tudja, arra ugyanúgy rájátszik, mint a József Attila-i egyszerre egyetemes és személyes árvaság- és felelősségélményre.

E vers, s az ekkori újító költői törekvések emlékezetes párja a *Citerázó asszonyok*. Hangoltsága, stílusa megengedi a feltételezést, hogy kevéssé íródott át a publikálás előtt. Párverse ez az édesanyaversnek azért is, mert ez is az árvaság verse. Egy másik, de éppúgy nem törvényszerű árvaságé, egy felbomló házasságé:

*Ki gyereket szültél nekem, valahol messze vagy,
leheleted a homlokom gyöngyével be nem futja többé,
szemed kútjából soha többé, hangodba nem botlok már többé,
erről a sötét hegyoldalról nem mozdulok el soha többé.*

*Testedből szakadt tükörképed majd valakinek neveled,
holt anyám nevét viseli, elhagyja majd valakiért,
miatta is ül valaki a sötétben, mint én miattad,
s megtudja, mi a hallgatás, a csend gömbjének túl-fala.*

1949-ben átmeneti epilógust a *Fehér virág* jelentett, hasonló szerepe van a *Havas rétnék* (1956). Ez a dal talán nem annyira tökéletes, de a további út szempontjából óriási a jelentősége. A hatvanas évek elején ugyanis más szemléletű költő

szólal meg. Olyan, akinél a gyerekkornak, motívum- és szimbólumvilágának kiemelkedő a jelentősége. Az „igénybejelentés” erre a szemléletre itt hangzik el:

*Havas rét ifjúságom de rég elhagytalak
adnám a vérem érte fehéren lássalak
meztláb visszamennék kölyökként kezdeni
keresni megtalálni s megint elveszteni*

Ez a strófa átírást már nem igényelt (csak az írásjelek elhagyását). Amennyire az 1947—1956 közötti versek szemléletileg is átíródtak, elsősorban épp az lehet a meghatározó, amit a *Havas rét* mond. Különösen érdekes lehetne az *Atlantisz* eredeti szövegének ismerete. E vers cikluscímmé emelése, szemléletének kitágítása, bizonyosan kései lelemény, a kötetét összeállító költő szemléletének visszavetítése. A *Szegény Yorick*-ciklus verseivel oly szoros az összetartozás, hogy igazabb helye lehetne ott. S nemcsak a szemlélet, de a vershelyzet, a költő léthelyzete is az odatartozást bizonyítja:

*Gyerekkorom Atlantisza,
elsüllyedt mesebeli tájam!
Fölöttem hullámszik a tenger,
csapkod az idő szárnya törten,
szemem hűnyom, fejem lehajtom,
zöld hullám zúdul át fölöttem.*

BUDAY GYÖRGY METSZETE